

Патлайчук О. В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології
Гуманітарного факультету Національного університету кораблебудування імені
адмірала Макарова, (Україна, Миколаїв), volodymyr.kyslyakov@nuos.edu.ua

ОРГАНІЧНА ТЕОРІЯ СУСПІЛЬСТВА Г. СПЕНСЕРА ЯК ПЕРША СПРОБА СТВОРЕННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ТЕОРІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Проведено дослідження положень органічної теорії суспільства, розроблених англійським філософом і соціологом Г. Спенсером, в контексті сучасної теорії сталого розвитку. Встановлено, що відносини між окремими частинами суспільства Г. Спенсер розглядав за аналогією з відносинами між частинами живого тіла. Одне з центральних місць у творчості філософа займає вивчення проблем рівноваги, гармонії і стабільності в суспільстві. Соціальну рівновагу він розумів як результат пристосувальних дій, гармонії інтересів, а також компромісів у діях людей і соціальних інститутів. Рівновага встановлюється як певна збалансованість у взаєминах людей і виступає як фактор стабільності суспільства. Визначено, що органічна теорія суспільства є однією з філософських і соціологічних засад сучасної концепції сталого (рівноважного) розвитку. Вперше вона була використана у 1974 р. у доповіді Римському клубу «Людство на роздоріжжі» авторів М. Месаровича та Е. Пестеля.

Ключові слова: Герберт Спенсер; органічна теорія суспільства; теорія рівноваги; сталий розвиток; Римський клуб; концепція органічного зростання.

Постановка проблеми. В останні десятиліття у світовій спеціальній та популярній літературі отримала широку відомість ідея сталого (рівноважного) розвитку. Популярність даної теми пов'язана з тим, що на рубежі XX – XXI ст. явно позначилися протиріччя між зростаючими потребами суспільства і порівняно обмеженими можливостями біосфери, що ставить під загрозу

подальше існування людини. На передній план суспільної свідомості вийшли питання формування суспільства, яке зможе забезпечити екологічнобезпечний розвиток цивілізації, забезпечити стабільність в розвитку політичної, соціальної, економічної та інших сфер життя людства.

До цих пір йдуть суперечки про сенс і зміст «сталого розвитку», про шляхи його досягнення. В даний час концепція сталого розвитку є предметом численних дискусій, статей та спеціалізованих монографій (див., наприклад, роботи [1; 3; 5; 11]). Є підстави говорити про надзвичайну різноманітність інтерпретацій поняття «сталий розвиток», наслідком чого є занадто великий розкид стратегій переходу до даного стану суспільства. Уточнення концепції сталого розвитку може сприяти заміні існуючих моделей і теорій розвитку, які не завжди відповідають сучасним тенденціям суспільного розвитку.

У зв'язку з цим представляє інтерес аналіз філософських і соціологічних основ, які використовували для своїх побудов творці даної концепції – група вчених, які з 70-х років минулого століття виконували дослідження на замовлення Римського клубу. Однією з таких основ є органічна теорія суспільства, що отримала в середині XIX ст. розвиток в роботах англійського філософа і соціолога Герберта Спенсера. Філософські побудови Г. Спенсера, які були досить популярними в свій час, у XX ст. виявилися практично забутими і актуалізація до них інтересу в останні роки зумовлює необхідність їх переосмислення в контексті сучасного культурного розвитку.

Метою роботи є дослідження положень органічної теорії суспільства, розроблених англійським філософом і соціологом Г. Спенсером, в контексті сучасної теорії сталого розвитку.

Викладення основного матеріалу. Суть органічної теорії полягає у тому, що суспільство розглядається як єдина система взаємодії природних, насамперед біологічних, і соціальних факторів. Згідно цієї теорії, всі сторони суспільного життя органічно пов'язані між собою і не можуть функціонувати поза даного зв'язку. Тільки в межах цілісного соціально-природного організму проявляються справжнє значення будь-якого соціального інституту і соціальна роль кожного суб'єкта.

Уявлення про суспільство як про своєрідну подобу організму були сформульовані спочатку ще давньогрецькими мислителями. З функціонуванням людського тіла неодноразово порівнював функціонування держави в своїх роботах Платон [7]. Аристотель вважав, що держава в багатьох відношеннях нагадує живий людський організм, і на цій підставі заперечував можливість існування людини як істоти ізольованої. Окремі люди співвідносяться з державою, писав він, як складові частини з єдиним цілим, подібно до того, як ноги або руки є складовими частинами єдиної живої істоти [2, с.379].

Зазнавши довгий історичний шлях розвитку, своє найбільш аргументоване обґрунтування органічна теорія суспільства отримала у XIX ст. в роботах англійського філософа і соціолога Герберта Спенсера (1820–1903).

На думку Г. Спенсера, властивості людського суспільства схожі з властивостями живого тіла (не обов'язково людського), а тому відносини між окремими частинами суспільства можна розглядати за аналогією з відносинами між частинами живого тіла. Головною рисою, яка дозволяє дивитися на суспільство як на організм, є його безперервне зростання. По мірі того як суспільство росте, його будова ускладнюється; відбувається збільшення диференціації як структурних елементів суспільства, так і його функцій. Ще однією спільною рисою є те, що життя цілого зовсім несхоже на життя одиниць, хоча і утворюється ними. Ціле може бути зруйноване без негайного знищення життя всіх його складових одиниць; з іншого боку, якщо ніяка катастрофа не скорочує його, то це життя буває набагато більш тривалим, ніж життя складових одиниць – «ті і інші продовжують жити як цілі, між тим як покоління складових одиниць одне за іншим з'являються і зникають» [10, с.306].

Між суспільством і живим тілом є і принципові відмінності. По-перше, структурні одиниці суспільства можуть знаходитися на значній просторовій відстані одна від одної і формують ціле, головним чином, за допомогою емоційної та інтелектуальної мови, тобто на відміну від живого тіла утворюють не конкретне, а дискретне ціле. По-друге, в живому тілі свідомість сконцентрована лише в невеликій його частині, у той час як у суспільстві вона поширена по всьому цілому. Оскільки центру розуму суспільства не існує, то і

добробут суспільства, розглянутий окремо від добробуту його складових одиниць, не може стати такою метою, до якої слід прагнути [8, с.288]. Зазначені відмінності, на думку Г. Спенсера, не можна визначити як істотні; вони лише в більш яскравому світлі свідчать про схожість розглянутих предметів.

Розроблену ним аналогію Г. Спенсер застосував до вивчення проблем рівноваги, гармонії і стабільності в суспільстві. Соціальну рівновагу він розумів як результат пристосувальних дій, гармонії інтересів, а також компромісів у діях людей і соціальних інститутів. Рівновага встановлюється як певна збалансованість у взаєминах людей і виступає як фактор стабільності суспільства.

Герберт Спенсер наголошував на тому, що суспільство як біологічний організм складається із взаємопов'язаних і взаємозалежних частин і, отже, завданням соціолога є вивчення взаємозв'язків та взаємозалежностей у цьому цілісному утворенні. Суспільство розглядалося ним через ідею еволюції – руху від незв'язної однорідності (гомогенності) до різнорідності (гетерогенності), від розсіяності до концентрованості. В ході еволюції зростає диференціація структури і функцій (зростання структурної різнорідності), що зумовлює сталий розвиток. Всяке однорідне ціле оцінюється як нестійке. Зростання диференціації супроводжується зростанням інтеграції. Результат цих процесів – стан динамічної (рухомої) рівноваги.

Еволюція має межу, писав філософ. «Всюди це – рух у напрямку до рівноваги. Загальне співіснування антагоністичних сил, що обумовлює повсюдне існування ритму і розкладання кожної сили на розбіжні сили, в той же час призводить і до кінцевої рівноваги» [8, с.51-52]. Еволюція суспільства повинна тривати до тих пір, поки не встановиться рухома рівновага. Межею різнорідності, до якої прагне кожне суспільство, є створення такої спеціалізації та комбінації частин, при якій відбувалося б урівноваження діючих у ньому сил.

Форми суспільства, які послідовно змінювалися в процесі еволюції, були тимчасовими видами рухомої рівноваги. Вони поступалися місцем більш сталим видам, що знаходяться на шляху до остаточної рівноваги.

Процес урівноваження в живих організмах, писав Г. Спенсер, відбувається чотирма способами: кожну мить – у врівноважуванні механічних сил; щогодини – у врівноважуванні функцій; щорічно – у зміні стану, який компенсує зміну умов; нарешті, у повній зупинці життєвих рухів при смерті. Врівноваження духовного життя суспільства можуть бути класифіковані таким же чином. «Можливо, деякі будуть сумніватися в можливості класифікувати ці рівноваги подібно попереднім. Однак ці рівноваги суть настільки ж істинно фізичні, як і всякі інші» [8, с.53].

Пристосування людського суспільства до умов існування, вважав Г. Спенсер, не може припинитися, поки внутрішні сили, відомі нам у формі відчуттів, не прийдуть в рівновагу із зовнішніми силами. Встановлення такої рівноваги рівнозначно створенню такої людської організації і такого суспільного устрою, коли людина не має інших бажань, крім тих, які можуть бути задоволені в рамках властивій їй сфери діяльності, і коли суспільство не накладає інших обмежень, крім тих, які індивід добровільно визнає. Кінцеве знищення всіх обмежень свободи індивіда, крім тих обмежень, які випливають з такої ж свободи інших індивідів, буде наслідком повної рівноваги між бажаннями людей і поведінкою, які накладаються оточуючими умовами.

Процес урівноважування, на думку Г. Спенсера, включає до себе не тільки ті різноманітні прямі та непрямі врівноваження, які всюди зустрічаються, але також і ті менш помітні врівноваження, які виявляються у компенсації порушених рухомих рівноваг. Процес врівноваження дає підставу твердженню, що існує поступове наближення до гармонії між духовною природою людини і умовами її існування. «Ми досягаємо впевненості, – писав філософ, – що еволюція може закінчитися тільки встановленням найбільшої досконалості і самого повного щастя» [8, с.54].

Втім, писав Г. Спенсер, після того як суспільство досягло рівноваги, воно все одно залишається схильним до впливу всього навколишнього, завдяки чому рух, що міститься в ньому, може зрости, його частини отримають надлишок енергії і відбудеться дезінтеграція. Станеться це або раптово, або поступово, але станеться неодмінно. Розпад неминуче нищить те, що зроблено еволюцією.

Розпад суспільства починається з припинення ефективної діяльності державних інститутів, включаючи інститут влади, армію, прогресивні в минулому організації. Стає малоефективною діяльність «промислових класів», руху мас заважають одиниці, насамперед з числа політиків. При розпаді суспільства зростає безлад, уряд часто вживає непідготовлені і навіть безглузді дії, «переривається хід промислових і торговельних процесів, які знаходяться в тісному зв'язку зі всім політичним організмом» [9, с.280].

Процес розпаду, у свою чергу, не буде тривати вічно. Повсюдно існують антагоністичні сили тяжіння і відштовхування, які зумовлюють ритмічність всіх змін у Всесвіті. Вони обумовлюють також і ритмічність всієї сукупності його змін, тобто призводять до послідовної зміни епох еволюції і розпаду. В історії людства вже були і безсумнівно ще будуть еволюції, аналогічні тій, яка відбувається тепер. «Це процеси – вічно тотожні за принципом і вічно різні за конкретними результатами» [8, с.55].

Погляди Г. Спенсера на суспільство були використані групою вчених, які проводили в 70-80-ті роки минулого століття дослідження на замовлення Римського клубу, і з того часу є однією з філософських і соціологічних основ концепції сталого (рівноважного) розвитку. У доповіді Римському клубу, що отримала назву «Людство на роздоріжжі» і була підготовлена у 1974 р. американським математиком М. Месаровичем та німецьким фахівцем в галузі системного аналізу Е. Пестелем, вперше була представлена **концепція органічного зростання**, згідно з якою кожен регіон світу має виконувати свою особливу функцію, подібно клітині живого організму.

В минулому, як стверджували автори, всесвітнє співтовариство було простою сукупністю незалежних частин. «У нових умовах світове співтовариство стало перетворюватися у всесвітню систему, тобто агрегацію функціонально взаємопов'язаних частин ... В кожній такій системі зростання однієї якої-небудь частини залежить від зростання або відсутності зростання інших частин. Звідси – небажаний ріст однієї частини загрожує не тільки цій частині, але і іншим частинам» (цит. за [4]).

Органічний розвиток, вважали Месарович і Пестель, – це системний і

взаємозалежний розвиток, коли жодна підсистема не може бути змінена на шкоду іншій і прогрес в одній з них можливий тільки за умови прогресивних процесів у інших. Це також і багатоаспектний розвиток, при якому кожна підсистема змінюється по-різному і характер зміни з часом стає іншим.

Щоб забезпечити несуперечність світу, цілі його розвитку повинні бути гармонійно скоординовані. Щоб система була мобільною і гнучкою, розвитку її складових частин не повинні заважати несподівані дії, які можуть зачіпати головні для роботи цілої функції. Особливо важливими є якісні характеристики змін, безпосередньо спрямованих на добробут людей.

«Чи вистачить у людства розуму, сил і бажання прийняти розумну систему такого переходу? – питали автори. – Враховуючи історичні прецеденти, можна з повною підставою засумніватися в цьому, якщо тільки такий перехід не буде викликаний якоюсь серйозною необхідністю. Саме так йде справа зараз, коли теперішні і прийдешні кризи – енергетична, продовольча, сировинна, нарешті, екологічна – вже можуть вказати нам на помилки, стати каталізаторами, рушійною силою необхідних змін, обертаючись, по суті, прихованим благом. Вирішення кризових ситуацій буде залежати від того, який із двох шляхів – недиференційованого зростання, що неминуче веде до катастрофи, або органічного зростання і розвитку вибере людство» (цит. за [6, с.95-96]).

Концепція органічного зростання отримала розвиток у ряді подальших документів Римського клубу (див., наприклад, доповідь Е. Пестеля «За межами зростання» 1987 р. [6]) і до теперішнього часу залишається однією з основних обстоюваних ним ідей.

Висновки:

1. Відносини між окремими частинами суспільства Г. Спенсер розглядав за аналогією з відносинами між частинами живого тіла.
2. Одне з центральних місць у творчості Г. Спенсера займає вивчення проблем рівноваги, гармонії і стабільності в суспільстві.
3. Органічна теорія суспільства є однією з філософських і соціологічних засад концепції сталого (рівноважного) розвитку.

Література

1. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контекст / М. З. Згуровський [та ін.]. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – 359 с.
2. Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : в 4-х т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 375–644.
3. Білорус, О. Г. Глобальний сталий розвиток / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К. : КНЕУ, 2006. – 488 с.
4. Гвишиани, Д. М. Краткий обзор докладов Римскому клубу / Д. М. Гвишиани // ЭСКО. Энергетический сервис. – 2013. – № 9. – Режим доступа : http://esco-ecosys.narod.ru/esco/2013_9/art66.html. – 11.08.15. – Название с экрана.
5. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. – К. : ІЕП та СР НАН України, 2012. – 72 с.
6. Пестель, Э. За пределами роста / Э. Пестель. – М. : Прогресс, 1988. – 272 с.
7. Платон. Государство / Платон // Сочинения в четырех томах. – СПб. : Изд-во СПУ, 2007. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 97–493.
8. Спенсер, Г. Синтетическая философия / Г. Спенсер. – К. : Ника-Центр, 1997. – 512 с.
9. Спенсер, Г. Социальная статика / Г. Спенсер. – К. : Гама-Принт, 2013. – 496 с.
10. Спенсер, Г. Социальный организм / Г. Спенсер // Опыты научные, политические и философские. – Мн. : Совр. литератор, 1999. – С. 265–06.
11. Сталій розвиток промислового регіону : соціальні аспекти / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.]. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2012. – 534 с.

References

1. Zhurovs'kyy M.Z. [et al.]. Analiz staloho rozvytku – hlobal'nyy i rehional'nyy kontekst [Analysis of sustainable development – global and regional context]. Kyiv, «KPI» Publ., 2010. 359 p.
2. Aristotel. Politika [Politics]. Sochineniya [Works]: in 4 Vol. Moscow, Mysl Publ., 1983. Vol. 4, pp. 375-644.

3. Bilorus O.H., Matseyko Yu.M. Hlobal'nyy stalyy rozvytok [Global Sustainability]. Kyiv, KNEU Publ., 2006. 488 p.
4. Gvishiani D.M. Kratkiy obzor dokladov Rimskomu klubu [Overview of the Club of Rome report]. ESKO. Energeticheskiiy servis [ESCO. Energy service]. 2013. No. 9. Access mode: http://esco-ecosys.narod.ru/esco/2013_9/art66.html (Accessed 11.08.15).
5. Paton B.Ye. Natsional'na paradyhma staloho rozvytku Ukrayiny [National sustainable development paradigm Ukraine]. Kyiv, IEP ta SR NAN Ukrayiny publ., 2012. 72 p.
6. Pestel E. Za predelami rosta [Beyond growth]. Moscow, Progress Publ., 1988. 272 p.
7. Platon. Gosudarstvo [State]. Sochineniya v chetyrekh tomakh. [Works in four volumes]. Saint Petersburg, Izd-vo SPU Publ., 2007. Vol. 3, part. 1, pp. 97-493.
8. Spenser G. Sinteticheskaya filosofiya [Synthetic Philosophy]. Kyiv: Nika-Tsentr Publ., 1997. 512 p.
9. Spenser G. Sotsialnaya statika [Social Statics]. Kyiv, Gama-Print Publ., 2013. 496 p.
10. Spenser G. Sotsialnyy organizm [Social organism]. Opyty nauchnye, politicheskie i filosofskie [Experience in scientific, political and philosophical]. Minsk, Sovr. Literator Publ., 1999. Pp. 265-306.
11. Novikova O.F., Amosha O.I., Antonyuk V.P. [et al.] Stalyy rozvytok promyslovoho rehionu: sotsial'ni aspekty [Sustainable development of industrial region: social aspects]. Donetsk, IEP NAN of Ukraine Publ., 2012. 534 p.

Patlaichuk O. V., *Candidate of Sciences (Philosophy), Associative Professor of the Department of Philosophy and Cuturology, Humanitarian Faculty of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Mykolaiv),*
volodymyr.kyslyakov@nuos.edu.ua

Organic theory of society H. Spencer as the first attempt to create an interdisciplinary theory of sustainable development

A study of the provisions of the organic theory of society, developed by the English philosopher and sociologist H. Spencer, in the context of the modern theory of sustainable development was conducted. It is established that the relationship between different parts of society H. Spencer considered by analogy with the relations between the parts of a living body. One of the central places in the works of the philosopher is to study the problem of balance, harmony and stability in society. Social balance he understood as the result of adaptive action, harmony of interests, and compromises in the actions of individuals and social institutions. Equilibrium is established as a kind of balance between the people and acts as a factor of social stability. The author has determined that the organic theory of society is one of the philosophical and sociological foundations of the modern concept of sustainable development. It was first used in 1974 in a report to the club of Rome «Mankind at the Turning Point» by M. Mesarovic and E. Pestel.

Keywords: *Herbert Spencer; organic theory of society; equilibrium theory; sustainable development; club of Rome; the concept of organic growth.*

Патлайчук О. В., кандидат философских наук, доцент кафедры философии и культурологии, Гуманитарный факультет университета кораблестроения имени адмирала Макарова (Украина, Николаев),
volodymyr.kyslyakov@nuos.edu.ua

Органическая теория общества Г. Спенсера как первая попытка создания междисциплинарной теории устойчивого развития

Проведено исследование положений органической теории общества, разработанных английским философом и социологом Г. Спенсером, в контексте современной теории устойчивого развития. Установлено, что отношения между отдельными частями общества Г. Спенсер рассматривал по аналогии с отношениями между частями живого тела. Одно из центральных мест в творчестве философа занимает изучение проблемы равновесия, гармонии и стабильности в обществе. Социальное равновесие он понимал как результат приспособительных действий, гармонии интересов, а также компромиссов в действиях людей и социальных институтов. Равновесие устанавливается как

некая сбалансированность во взаимоотношениях людей и выступает как фактор стабильности общества. Определено, что органическая теория общества является одной из философских и социологических основ современной концепции устойчивого (равновесного) развития. Впервые она была использована в 1974 г. в докладе Римскому клубу «Человечество на перепутье» авторов М. Месаровича и Э. Пестеля.

Ключевые слова: *Герберт Спенсер; органическая теория общества; теория равновесия; устойчивое развитие; Римский клуб; концепция органического роста.*